

נמיעות במ"ו בשבט בשביעית לצורך החזקת הארץ

ראשי פרקים

א. הצגת השאלה

ב. היתר אמירה לנוכרי בשבת משום ישוב הארץ

1. הצגת השאלה

2. בניה על ידי נוכרי הותרה משום ישוב הארץ

3. איסור תורה לצורך גאולת הקרקע

ג. אמירה לנוכרי באיסור שביעית

ד. איסור נמיעה בשביעית

ה. היתר המכירה

ו. הוראות הרב קוק לגבי נמיעה בשביעית

ז. נמיעת אילן סרק ונמיעה לסייג

ח. מלאכות בשביעית לצורך במחוני

ט. נמיעה בגוש

י. סיכום

יא. אם לבצע הנמיעות במ"ו בשבט כמבצע נמיעות

א. הצגת השאלה

נשאלתי על ידי גיבורי כוח עושי דברו באחד מיישובי השומרון, אם מותר להם לנטוע עצים במ"ו בשבט בשביעית כשכל מטרת הנמיעות היא להחזיק הקרקעות שלא יפלו לידי נוכרים. בכדי לדעת המעשה אשר יעשון הבהירו את הצורך בנמיעות: בסמוך לישוב, הנמצא בלב השומרון, הוחזקו שטחים על ידי שלטונות

זה"ל. השטחים נעזבו, ואם לא יוחזקו באופן מעשי בידי ישראל יש חשש גדול שיכנסו בהם זרים. כדי לתפוס הקרקע בבעלות גמורה לא מספיקה חזקה של נצל גדר, ומלבד גידור השטח יש צורך בנטיעות. אנשי המקום תכננו לקיים מבצע נטיעות בט"ו בשבט בכדי להיעזר באוהדים מכל הארץ, ונשאלה השאלה האם מותר לעשות מבצע הנטיעות בשביעית, שהרי נטיעה היא אחת מהמלאכות האסורות בשבת הארץ.

ב. היתר אמירה לנוכרי בשבת משום ישוב הארץ

1. הצגת השאלה

כשנשאלתי השאלה נזכרתי במעשה שהיה בצוק העתים הדומה לנידון דידן, שהותר איסור שבות בשבת משום ישוב ארץ ישראל. בשנת תשנ"ב, כשהחלו הדיונים במשא ומתן המדיני, התחייבה ממשלת ישראל כלפי ממשלת ארצות הברית על הקפאת הבנייה בשטחים. סוכם שיאפשרו רק בניה שהחלה ויקפאו כל בניה חדשה. לצורך זה הוחלט על צילום מצב על ידי צילומי אויר שיאפשרו את המשך הבנייה הקיימת וימנעו בניה חדשה. בהסכם נקבע שכל בנין שיסודותיו הוקבעו והוצק בו הקרקע יגמר. הצילומים נקבעו לראשון לחודש שזיה יום ראשון בשבוע. הגזירה נודעה בשטחים בעוד מועד והחל מבצע מזורז להתחיל ככל האפשר בבניית יסודות ויציקת קרקע בטרם תחל ההקפאה, כדי להיאחו ולבנות יותר בנינים בישובים ושלא נעזבנה חס וחלילה לזולתנו מן האומות. ונשאלה השאלה האם מותר להתיר העבודה בשבת שלפני הגזירה על ידי נוכרים, כשהעבודה נעשית משום ישוב ארץ ישראל.

2. בניה על ידי נוכרי הותרה משום ישוב הארץ

ואכן הורו הרבנים למעשה להתיר העבודה בשבת על ידי קבלנים נוכרים בתוך הישובים, ואף על פי שהלכה מפורשת בשולחן ערוך אורח חיים סימן רמב שמלאכת בניה במחובר הנעשית על ידי נוכרי אסורה גם אם הנוכרי עובד בקבלנות, והחמירו חז"ל בבית שנבנה על ידי גוי בשבת עבור ישראל שאסור לגור בו, מכל מקום משום ישוב ארץ ישראל הותרה העבודה בשבת. וזאת על סמך הלכה מפורשת שמקורה בגמרא במסכת גיטין (דף ח עמוד ב): "הקונה שדה בסוריא כקונה כפרברי ירושלים, למאי הילכתא, אמר רב ששת לומר שכותבין עליו אונו ואפילו בשבת", ושואלת הגמרא "בשבת סלקא דעתך, כדאמר רבא אומר לעכו"ם ועושה. ואף על גב דאמירה לעכו"ם שבות, משום ישוב ארץ ישראל לא גזור רבנן". ופירש רש"י שם: "אפילו בשבת, אם לקחה מן העכו"ם ורוצה לילך לדרכו בשבת מותר משום ישוב ארץ

ישראל לגרש עכו"ם ולישב ישראל בה". מפורש שהתירו אמירה לעכו"ם ועשיית מלאכה על ידי נוכרי לצורך ישוב ארץ ישראל, ואם כן כשם שמותר לומר לנוכרי לכתוב שטר על מנת לגאול קרקע בארץ, הוא הדין שמותר לומר לו לבנות בשבת כשיש חשש שאם לא יעשה כן בשבת לא תגאל הארץ.

ההיתר שנוכר בגמרא ובשולחן ערוך בוצע הלכה למעשה. באותה שבת נבנו על ידי נוכרים בקבלנות מאות בנינים שמוחזקים היום על ידי ישראל, ולא חלה עליהם גזירת ההקפאה. לאור הלכה זו יש ללמוד גם לנידון דידן עד כמה חשובה מצות ישוב ארץ ישראל, שאין להחמיץ הזדמנות תפיסת קרקע מן הנוכרים ונכון למצוא הדרך להתיר גם הנטיעות בשביעית במידת האפשר.

3. איסור תורה לצורך גאולת הקרקע

מדברי הגמרא ברור שאף על פי שיש חשיבות מרבית למצוות ישוב ארץ ישראל, לא התירו איסור מן התורה כדי לגאול קרקע, כדברי הגמרא "שבת סלקא דעתך", אלא התירו רק אמירה לנוכרי שאסורה רק משום שבות. הרמ"א בשולחן ערוך סימן שו הוסיף על דברי השולחן ערוך שם, שהתיר לקנות בית בארץ ישראל וחזתם עליו בערכאות, שההיתר רק בכתב שלהם, שאינו אלא מדרבנן. מקורו הוא באור זרוע שהיתר אמירה לנוכרי שבות הותר רק במלאכה דרבנן, משום שלדעתו כתיבה בכתב עכו"ם אינו אלא מדרבנן, אולם רבים תמחו על סברת האור זרוע והוכיחו שכל כתב אסור מן התורה. וביאר הריב"ש הטעם שמצות ישוב ארץ ישראל שקולה ככל המצוות וכל גאולה היא מצווה לדורות, ורק במצווה זו התירו אמירה לנוכרי במלאכה דאורייתא, אבל בשאר מצוות רק בשבות דשבות במקום מצווה הקילו, וכן דעת התוספות ועוד, שהתירו שבות דשבות רק במילה שדוחה שבת ולא בכל מצווה, ואילו שאר איסורים דרבנן אינם נדחים מפני מצוות דאורייתא שהרי העמידו חכמים דבריהם אפילו במקום כרת.

ג. אמירה לנוכרי באיסור שביעית

לאור הדברים יש מקום להקל לגטוע בשביעית על ידי נוכרים, שהרי איסור אמירה לנוכרי התירו משום ישוב ארץ ישראל ואפילו במלאכה דאורייתא, וקל וחומר בשביעית שלדעת רוב הפוסקים שביעית בזמן הזה מדרבנן.

אולם בעניין זה יש להבחין בין איסור אמירה לנוכרי במלאכת שבת לאמירה לנוכרי לעשות מלאכה בקרקע בשביעית. בשבת איסור השביתה ממלאכה הוא על האדם, שישראל לא יעשה מלאכה בשבת, ואילו גוי אינו מצווה ומותר בעשיית

מלאכה. איסור האמירה לנוכרי לעשות מלאכה עבור ישראל אינו אלא מדרבנן שלא יהיה נראה כשלוחו, או משום ממצא חפצך ודבר דבר, ורק האמירה לנוכרי אסורה ולא עצם פעולת המלאכה. אולם במצות שביעית יש מחלוקת בראשונים, אם איסורי המלאכות חלים על האדם שאסור לו לעבוד בשדה בשנה השביעית, או שהאיסור הוא איסור חפצא שהאדם מצווה שהארץ תשבות ולא רק שהוא לא יעשה מלאכה. הרש"ל ועוד ראשונים סוברים שבשביעית מצווה בעל הקרקע שאדמתו תשבות, ולא רק שהוא לא יעבוד בה. המנחת חינוך דימה את מצות שבת הארץ למצות שבתת בהמה בשבת, שאדם מצווה על שבתת בהמה, והוא הדין בשבת הארץ בשביעית, הבעלים מצווים שהארץ תשבות, וגם אם תעשה מלאכה על ידי נוכרי יעברו הבעלים על אסור שביעית. לפי זה אין להשוות איסור אמירה לנוכרי בשבת שהותר משום ישוב ארץ ישראל, להיתר נטיעה על ידי נוכרי, לפי שנטיעה גם על ידי נוכרי איסור דאורייתא הוא ולא רק אמירה לנוכרי. אולם במהרי"ט ועוד לא מחלקים בנידון, ולדבריהם גם איסור שביעית הוא איסור גברא, ורק ישראל העובד בקרקע עובד בשבת הארץ. ולשיטה זו יש להתיר הנטיעה בשביעית דרבנן על ידי אמירה לנוכרי שיבצע הנטיעה.

ד. איסור נטיעה בשביעית

איסור נטיעה בשביעית לדעת הרמב"ם אינו אלא מדרבנן, וכך כתב בפרק א מהלכות שמיטה ויובל "אינו לוקה מן התורה אלא על הזמירה ועל הזריעה, על הקצירה ועל הבצירה", והוסיף שם "המבריך או הנמריב או הנוטע וכיוצא בהם מעבודות האילן מכין אותו מכת מרדות." אולם יש ראשונים המכלילים את הנטיעה בכלל הזריעה (ועיין מה שכתב בזה באגלי טל במלאכת זורע). וכיוצא בזה דנו בדין החרישה אם אסור מדרבנן שאינה בכלל ארבעת המלאכות האסורות, או שאסורה מן התורה כפי שנראה מלשון הרמב"ם שהזכיר הפסוק בחריש ובקציר תשבות לגבי שביעית. וביאר הרב קוק זצ"ל בשבת הארץ שאכן איסור המלאכות אמור רק על ארבע המלאכות, אבל מדין ושבתה הארץ שבת לה' כמצות עשה אסורה גם החרישה מן התורה לדעת הרמב"ם, והוא הדין לנטיעה.

ה. היתר המכירה

והנה בנידון דידן יש לצרף להיתר את מכירת הקרקעות לנוכרי. המדובר בקרקע שהיתה מוחזקת בתחילת השביעית ביד צה"ל, וקרקעות אלה נמכרו על ידי הרבנות בהיתר המכירה. ואף על פי שמלאכות דאורייתא לא הותרו בהיתר המכירה, בנטיעה

דרבנן על ידי נוכרי משום מצות ישוב ארץ ישראל לכאורה נראה שוודאי שאין מקום להחמיר.

ו. הוראות הרב קוק לגבי נטיעה בשביעית

אולם כשנתבונן בהוראות מרן הרב קוק לנוהגים בהיתר המכירה ניווכח עד כמה החמיר שלא לטעת בשביעית גם בקרקעות שנמכרו לעכו"ם.

בתשובתו במשפט כהן סימן עא מדגיש הרב קוק זצ"ל את חומרת היתר הנטיעה בשביעית גם לאחר המכירה, וז"ל: "מפני שכל דבר ההיתר הוא מפני הדוחק העצום ובתורת הוראת שעה, על כן הנהגנו שלא לטעת נטיעות חדשות כלל, מפני שכל מגמתנו היא להגן על הישוב שכבר נשתכלל... ואף על פי שמצד הדין הנטיעה היא מכלל המלאכות שלדעת כמה מרבתינו הראשונים אסורה רק מדרבנן, והיה ראוי להקל אחר המכירה לעשותה גם על ידי ישראל, מכל מקום מפני שהשערה היא תמיד שעל ידי מניעת נטיעות חדשות לא תצא קלקלה למעמד הישוב הנהגנו להחמיר בה עוד יותר מבשאר מלאכות שהן על פי דין תורה חמורות ממנה (כוונתו לחרישה)... והנה מצד הדין הנוטע בשביעית באיסור יעקר, אבל אי אפשר לי להורות כן על מה שכבר עשוי". ועיין שם שרק במקום של "הפסד נורא" כהגדרתו התיר נטיעה בקרקע המכורה לגוי על ידי נוכרי, וזאת בצירוף עוד היתרים אחרים, כגון להקים סככה מעל הנטיעה שתעשה כמו בתוך בית, שלדעת הירושלמי נאמר שדך ולא בית וכדומה.

והנה בפשטות ניתן לומר שגם נטיעות לצורך החזקת הקרקע הם בכלל הפסד נורא שהתיר הרב קוק במפורש על ידי נוכרי. ועוד שכל מה שהחמיר בנטיעה בשביעית יותר משאר מלאכות, הוא משום שנטיעה חדשה אינה נראית כהפסד וכאן ההפסד ברור.

ונראה לבאר שמה שביקש הרב קוק להתיר הנטיעה בנוכרי בצירוף עוד היתרים, אין זה רק בכדי לצרף שני היתרים ביחד עם היתר המכירה, אלא שההיתרים משלימים זה את זה, לפי שבשביעית שני איסורים, איסורי המלאכה לא תזרע ולא תזמר וכו', ומצוות עשה של ושבתה הארץ שבת לה'. איסורי המלאכה אסורים בכל מצב, ויש להחמיר בדיני דאורייתא גם לאחר המכירה, ואילו מצות העשה של ושבתה הארץ אמורה על בעל הקרקע שתשבתי הארץ כמו דין שביתת בהמתו בשבת. ונפקא מינא בעבודת הקרקע על ידי נוכרי, אין אסור מלאכות מן התורה, אבל לדעת הרש"ל וכפי שביארו האחרונים יש איסור חפצא של ושבתה הארץ גם

בעבודת הנוכרים. אבל בקרקע מכורה לנוכרי אין איסור שבת הארץ, והמלאכה אינה אסורה מן התורה. והנוטע בתוך בית וכדומה אין אסור כלל, ולפי זה ההיתרים משלימים זה את זה, ואף על פי כן נכון ללכת בדרך הרב ולהתיר נטיעה רק בצירוף עוד היתרים.

ז. נטיעת אילן סרק ונטיעה לסייג

הרמב"ם בפרק א מהלכות שמיטה הלכה ה כתב "אין נוטעין בשביעית אפילו אילן סרק". וביאר הכסף משנה את הדגשת הרמב"ם כיון שאיתא בירושלמי "רשב"ג אומר נוטעין אילן סרק בשביעית", הוצרך הרמב"ם להדגיש שהלכה כרבנן שאין נוטעין אפילו אילן סרק. אולם האחרונים דנו על כך מנין שרבנן חולקין על רשב"ג, ומנין שהלכה כרבנן הרי קיימא לן הלכה כרשב"ג במשנתנו. יש שלמדו את מקור דברי הרמב"ם מהתוספתא שהגיאיה את דברי רשב"ג, וז"ל: "נוטעין אילן סרק בשביעית לסייג", וביארו שכל ההיתר של הנטיעה הוא לצורך סייג, משמע שאם הנטיעה לצורך גידול חקלאי לקורות האילן הנטיעה אסורה, וזה שכתב הרמב"ם אין נוטעין אפילו אילן סרק. ולפירושו זה, אילן סרק אסור בנטיעה לצורך גידול חקלאי, אבל נטיעה שלא לצורך גידול האילן אלא לסייג מותרת בשביעית.

הר"ש סירלאו ביאר התוספתא שאיסור שביעית אמור רק על זריעה לצורך מאכל ולא זריעה לצורך סייג, ואילו החזון איש הוסיף ביאור שרק גידולים הקדושים בקדושת שביעית, שנאמר בהם "לך ולחיה אשר בשדה לאכלה", אסורים באיסור שביעית.

בשו"ת מהרי"ל דיסקין הסתפק לפי זה מה דינם של עצי הצבר (סברס) הנטעים לסייג סביב הכרמים והפרדסים, שיש בהם פירות, אם דינם כעצי סרק הניטעים לסרק ומותרים בשביעית, או כיון שיש להם פירות אסורים בשביעית אף על פי שניטעים לסרק.

בערוך השולחן העתיד כתב שגם לדעת הרמב"ם שכתב במפורש שאין נוטעין בשביעית אפילו אילן סרק, האיסור ודאי מדרבנן שלא יבוא לטעת אילן מאכל. לפי זה דנו האחרונים להתיר עבודות ייעור כיון שאין בהם איסור דאורייתא, ואמנם קשה לסמוך על היתר שאינו מבואר להדיא, לפי שהרמב"ם כתב אפילו אילן סרק ולא פירש, על כל פנים ברור שיש להעדיף בעת הצורך לטעת אילן סרק ולא אילן מאכל.

ח. מלאכות בשביעית לצורך בטחוני

לאור האמור שנטיעה לסייג מותרת, יש להתיר גם נטיעה שעיקרה לצורך שמירת קרקע כנטיעה לסייג, שהרי כל עיקר הנטיעות המבוקשות הם לצורך החזקת הקרקעות מידי נוכרים.

והנה שאלות מעין אלה כבר נשאלו ונדונו, הרב קוק נשאל אם מותר לחרוש בשביעית כשכל עיקר החרישה על מנת למנוע מנוכרים להשיג גבול. והתיר הדבר כשהפסד ברור, וסיבת הדבר שאין כאן חרישה חקלאית, והוי כזומר וצריך לעצים. ואף על פי שעם הזמירה הרי הוא מגדל ועושה תולדת זורע, כיון שכוונתו לעצים מותר בשביעית, והוא הדין חרישה שכולה לצורך בטחוני, ואם כן הוא הדין בנטיעה. החזון איש נשאל בזה כשהחרישה הכרחית מסיבות השגת גבול, וכתב שאם הדבר הכרחי יש בכך משום "פוקו זרועו משום ארנונא (סנהדרין דף כו עמוד א)", שאם יש הפסד שאי אפשר לעמוד בו הותרה הזריעה בשביעית, והוא הדין לנידון דידן, עיקר הנטיעה הכרח היא ויש בה משום ישוב ארץ ישראל.

והנה הרב קוק במשפט כהן בסימן עד כותב בתשובה לוועד המושבה עקרון, וז"ל: "אף על פי שקשה להתיר החרישה, מכל מקום בחרישה זו שתהיה רק לכוונת השמירה על בעלות הקרקע ולא לצורך הקרקע עצמה שתיעשה על ידי נוכרי, יש להתיר במקום הדחק בזה. ויעשה לפני זמן צמיחת העשבים כשיהיה קרוב החשש של היזק נוכרים או יחרשו על ידי שינוי".

ט. נטיעה בגוש

כמו כן יש להוסיף לטעת האילן בעציץ שאינו נקוב, שיש בו עוד צד להיתר, ולטעת האילן עם גוש הקרקע שבו, לפי שיש דעה שאינו נחשב לנטיעה בשביעית כפי שאינו נחשב לנטיעה בשנות ערלה. וראיתי שכתב כן מהרי"מ טיקוצ'ינסקי להקל בשביעית, ותמה עליו בספר תורת השמיטה שאין לדמות דין נטיעה בשביעית שעיקרה פעולת הנטיעה ואסורה אפילו בגוש, לדין נטיעה בערלה ששתיל עם גוש האדמה נחשב לפי שנותיו אף על פי שניטע מחדש. ואף על פי שנראין דבריו טוב לכתחילה לצרף להיתר לטעת בגוש אדמה.

י. סיכום

לאור האמור אפשר לנטוע בשביעית כשהנטיעה לצורך ישוב ארץ ישראל, שלא נעזבנה מן האומות, בתנאי שהנטיעה תיעשה על ידי נוכרים בקרקע שנמכרה לנוכרי

בהיתר המכירה, ולהגביל הנטיעות לאילנות סרק, ולטעת השתילים בגושיהם בעציץ שאינו נקוב, וראוי להוסיף כל שינוי על מנת שלא יראה כנוטע בשביעית לצורך עבודת הארץ.

יא. אם לבצע הנטיעות בט"ו בשבט במבצע נטיעות

אולם למרות שעצם ההיתר נראה בברור ויש בו משום ישוב ארץ ישראל, נראה שאין להתיר הנטיעות בט"ו בשבט, ובפרט לא במבצע נטיעות שנקרא ליום זה, לפי שכל מהותם של הנטיעות בט"ו בשבט בראש השנה; לאילן הוא נטיעה חקלאית האסורה בשביעית, ועל נטיעה בפרהסיא ביום זה במבצע נטיעות יש בו להזכיר את הנטיעות כעבודת הארץ ונטיעה לשמה, ולא נטיעה לצורך סייג על מנת להחזיק הארץ. ומה יועילו כל השנויים כשנראה הדבר שנוטע לצורך עבודת הארץ. ויש ללמוד עד כמה החמירו חכמים ואסרו מלאכות סיקול וזיבול וכדומה שלא יהא נראה כחורש שדהו לצורך שביעית. ויש ללמוד מדברי מרן הרב קוק שהתיר החרישה לצורך בטחוני במקום הכרח אבל התנה חרישה זו דווקא שלא בשעת חרישה, וז"ל התשובה שם: "כמובן שתהא חרישה זו דווקא שלא בזמן החרישה הנהוגה, כדי שיהא ניכר גם מצד הזמן שאינה בשביל זכנת הזריעה כי אם למטרת השמירה. גם אין להקדימה כלל יותר מזמן ההכרח הגמור, כי באלו אמרו מאחרין ולא מקדימין" עכ"ל. והוא הדין בנידון דידן, הגם שמותרים נטיעות לצורך החזקת הארץ, יש לעשותם שלא בזמן הנטיעות ובדרך שלא יראה כנוטע לעבודת הארץ. על כן יש להימנע מלטעת בט"ו בשבט בו נוטעין נטיעות לשמן, וכן שלא לעשות בשביעית מבצע נטיעות כדי שלא ילמדו להקל בנטיעות בשביעית.